

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

PÁZMÁNY VÉLEMÉNYE

A MAGYAR NYELVŰ PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁSRÓL

Pázmány Péter 1613-ban jelentette meg *Kalauzát*, a katolikus hit bizonyosságait összefoglaló monumentális munkáját. Már ebben az első kiadásban, majd az ezt bővítő 1623. évi másodikban és az 1637. évi harmadikban is a hitújítók tanításaival polemizálva fejtette ki a katolikus hitelveket. Összefoglalásából természetesen nem maradhatott ki a protestánsok Biblia-felfogásának a cáfolata sem. Igaz, már 1605-ben röviden foglalkozott e kérdéssel *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága* című munkájában. A hetedik bizonyosság szól ebben arról, hogy „az Új tanítók nem csak hamis magyarázattal megrúitották az Isten ígését: de sok egyéb módonnis megmarczongatták, elváltoztatták, megförtöztették az Istennek Testamentomát.”¹ De még sem ebben a korai művében, sem a *Kalauz* első kiadásában nem foglalkozott a magyarra fordított protestáns Bibliával, csak ígéretet tett az utóbbiban, hogy rövid időn belül arra is sort kerít: „Az Magyar Bibliában, mennyi sok rút szennyet hattak az el fordultak és mint mocskolódtak az Isten szavával; ki nyilatkozik az magyarul fordítot Keresztyén Bibliából: melyet ha az nagy Istennek kedves akaratja leszen, rövid üdön szem eleiben bocsátunk.”² Erre az 1623. évi második kiadás III. könyvében kerített sort. Ennek XII. része az új tudományok hamisságának 11. bizonyosságaként foglalkozik e kérdéssel. Címe: „Mert a’ Szent Írást rútúl meg-marczongják”.³

A polémiában Pázmány kiindulópontja az, hogy a történelem folyamán minden eretnység a Szentírásra hivatkozva fejtette ki, terjesztette el és igazolta tanításait. Sőt nézetek igazolása érdekében még magának a Szentírásnak a „megvesztegetésétől” sem riadtak vissza. Ennek négyféle módja volt: némely bibliai könyveket megvetettek; némelyeket megcsonkítottak; némelyekhez hozzátoldottak és/vagy a bibliai textust az anyaszentegyház tanításaitól eltérő módon hamisan magyarázták. A lutheránusok és a kálvinisták szerinte ugyanezt teszik. Nem tartják tiszteletben a római anyaszentegyház tradícióját, s vitatják néhány, a római egyház által addig elfogadott bibliai könyv hitelességét, mint például Tóbiás, Judit, Baruch, Macchabeusok, Ecclesiasticus, Bölcsesség könyve. „Azon-kivül, egyéb könyveknek darabját-is el-metélgetik, mint meg-tetzik az Molnártul

¹ PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, I, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1894, 393.

² PÁZMÁNY Péter, *Kalauz*, Pozsony, 1613, 295.

³ PÁZMÁNY Péter, *Kalauz*, Pozsony, 1623, 323.

ki-bocsáttatott Magyar Bibliából” (335). Pedig nincsen biztos módszerük a szent könyvek megismerésében és kiválasztásában. Téves ugyanis szerinte az újítóknak azon nézete, amely szerint az Ótestamentum könyveiről bizonyosság tétetik az Újtestamentumban, és Kálvin azon nézete, hogy Isten szava megkülönböztethető az idegen szótól. Pázmány tétele az, hogy ha a „Szentírásnak magán-valo finyességéből akár-ki meg-ismérheti a Szentírást, kétség-nélkül az Ecclesia-is meg-ismérheti” (337). Szerinte mindenképpen annak, azaz az egyháznak a tanításából kell megtanulni, melyek a szent könyvek. Kálvin, Martinus Chemnitius német lutheránus teológus stb. hasonlóképpen gondolkodtak, csak-hogy ők „ex testificationibus veterum”, illetve „ex ecclesiae primitivae testimonio” indultak ki, tehát nem a korabeli egyház tanítását tartották mérvadónak e kérdésben, miként azt Pázmány vallotta (338–339). Pázmány egész 226-ig, Órigenészig nem ismer lajstromot az ó- és újtestamentumi könyvekről. Ebből arra a megállapításra jut, hogy az újítóknak sem lehet biztos módszerük a Szentírás könyveinek megismerésére, s ebből egyenesen ateizmusukra következtek.

Miután sorra cáfolja az újítók ellenvetéseit az ecclesia követésének jogosságával szemben, ismerteti a katolikus egyház tradícióját a szent könyvekről (344–346). Kr. u. 400-ig sorolja fel visszafelé annak felfogását az ótestamentumi könyvekről. Az Újtestamentum könyveit illetően Euszébiosz és Órigenész felfogásának az ismertetésével egészen 225-ig nyúl vissza. Nem tartja jogosnak az újítóknak azon felfogását, hogy elvetnek minden olyan könyvet, amely a zsidók kánonában nem volt benne. Nem kis csúsztatással erre az az ellenérve, hogy az evangéliumok sem voltak abban benne, azokat mégis elfogadják az újítók. Arra pedig, hogy a reformátorok elvetik mindazokat az újtestamentumi könyveket, amelyekben a „primitiva ecclesia” kételkedett, azzal vág vissza, hogy az apostolok levelei sem terjedtek ki keletkezésükkor az egész világra, s azokat az anyaszentegyház ismertette meg és terjesztette el mindenhol (347).

Tehát szerinte az újítóknak nincsen hiteles és biztos módszerük a szent könyvek megismerésében és kiválasztásában.

A következő, Pázmány által vitatott kérdéskör az, hogy a szent könyveknek nincsen „igaz bötüje az újítóknál”. Oka ennek az, hogy az újítók elvetették az ecclesia által ezer éve használatban lévő *Vulgata* edíciót. Az újítók fordításai ugyanis nem a *Vulgata* szövegén alapulnak, hanem – mint a Vizsolyi Biblia is – az Ótestamentum esetén a zsidó, az Újtestamentum esetén a görög nyelvű szövegeket vették alapul. Pázmány szerint ezért nincsen a Szentírásnak hiteles fordítása náluk, s természetesen Károlyi és Molnár tudománya sem hiteles: „Azért, az kik az Sz. Lélektől vezérlet Ecclesiának hinni nem akarnak az Sz. Írás bötüjéről, csak az Károlyi vagy Molnár tudományán éppítik hitelét az Sz. Írásnak, és azért hiszik, hogy ez az Szent Írásnak igaz bötüje, mert Molnár így fordította, az vagy hogy ő-néki így teczik” (348). Rájuk is érvényes, hogy a Szentírást „mosdatlan kézzel vesztegetik”, noha az ellenkezőjét híresztelik (348). Megjegyzése közvetlenül vonatkozik Molnár Albert kijelentésére az 1608. évi hanai Biblia-kiadás bevezetőjéből: „és is ez második kibocsátáshoz ... nem kezdettem bizonyára mosdatlan kézzel...”⁴

⁴ SZENCI MOLNÁR Albert *Válogatott művei*, sajtó alá rendezte VÁSÁRHELYI Judit, Bp., 1976, 226.

Pázmány felfogásának igazolására magát a kálvinista Bézát idézte, aki szerint nincsen olyan Szentírás-fordítás, amelynek „inviolabilis autoritas”-a volna.⁵ Ezt ismerte el az 1604. évi angol, Hampton Court-i zsinat is, amelyen a király, I. Jakab úgy nyilatkozott, hogy Angliának nincsen jó bibliafordítása, ezért „uniformis bibliafordításra” lenne szükség.⁶

A zsidó szöveghez való visszanyúlást Pázmány azért nem javallja, mivel a rabbinikusok 500 táján Tyberias városában a zsidó szavak vokálisai helyére „punctokat ... rendelének”. Ezek szerint ez a „sidó punctolt Biblia” az ő szerzeményük. A zsidóban amúgy is egy szónak rengeteg jelentése van, ugyanannak a zsidó szövegnek a fordítói ezért igen eltérő fordításokat készíthetnek (350).

A görög szövegű Biblia sem lehet biztos forrás az újítók számára. Igaz, hogy 400 évig volt használatban, de az újítók sem ragaszkodnak teljesen szövegéhez, hanem sokszor élnék helyette a római ecclesia latin fordításával, amit Béza is „istenes” fordításnak ismert el (352).

Pázmány kérdése ezek után az, hogy ha a Bibliának a zsidó és a görög szövege oly sok helyen „kétes, ... meghamisított... meg-vethető”, akkor miért nem vetik el ezeket az újítók, és miért apellálnak mégis rájuk ahelyett, hogy a *Vulgata* edícióval éljenek (353).

A bizonytalanságon kívül felette veszedelmeseknek is tartja a zsidóból újonnan fordított Bibliákat, konkrétan Sebastian Münster (1525), Oecolampadius (1526), Conradus Pellicanus (1543) és Immanuel Tremellius (1590) zsidó „bötübből” készült latin verzióit. Ezek szerinte aláássák a régi Biblia hitelét és tekintélyét, botránkozást és háborúságot keltenek a keresztények szívében, nem lévén mások, mint „egy-nehány grammaticusoknak bizonytalan, álhatatlan és egy-mással ellenkező grammaticalásai” csupán. Példaképpen Joannes Cochlaeus *De novis ex Hebraeo translationibus Sacrae Scripturae disceptatio* című könyvéből⁷ idézi a 109. (= 110.) zsolttár harmadik versének különböző verzióit: Luthertől, Pellicanustól, Münstertől, a tigurumi Bibliából, Tremelliustól, Károlyi Gáspártól és Molnártól. Az utóbbiban nyolc szó betoldását konstatálta Pázmány. Ezt valószínűleg az 1612. évi kiadásból vette, mivel ott a betoldott szavak kurzív szedéssel különböznek el az eredeti szövegtől. Az ebben az egy versben tapasztalható, valóban nagy eltérésekből egyenesen következik Pázmány következtetése: „gondold, mit miveltek az egész Bibliában!” (354.)

Az új fordítások Pázmány szerint az új tévelygések erősítését szolgálják változtatásokkal és főleg apróbb betűkkel írt önkényes kiegészítéseikkel. A *Kalauz* harmadik kiadása a *Biblia Tigurina* előszavát idézi elítélően,⁸ amely az ezt a kiadást fordító Leo Juda

⁵ Praefatio Novi Testamenti ad Reginam Angliae, anno 1588. edita.

⁶ Jakab király kezdeményezésére a korabeli angol szaktekintélyek közös munkájaként 1611-ben látott napvilágot az ún. „King James Version”, az angol „Great Bible Authorized Version”-ja.

⁷ Ingolstadt, 1544.

⁸ „Praefat. Tigurin. Biblio. de Leone Juda sic scribit: In vertendo non fuit superstitiosus: Sensum enim reddidit: Verbis non nimium affixus inhaesit. A verbis, quoties res ipsa ferebat, quam minimum recessit... Im hallod, hogy nem a bötüt, hanem az maga értelme-szerént-valo magyaraztattyát, Sensum, adgya előnkbe az ujítók Bibliája...” PÁZMÁNY Péter, *Hodoeus*, Pozsony, 1637, 351.

fordítói módszerének lényegét abban foglalta össze, hogy nem szóról szóra fordított, hanem az értelem visszaadására törekedett.

A sort Luther fordításának a kritikájával kezdi Pázmány. Szerinte Luther sok bibliai könyvet kihagyott, sokat meghamisított, kiegészítésekkel, elhagyásokkal és változtatásokkal élt. Konkrét példákat is mond Luther „czigányságára”. Célzatos módon mind az additóra (hozzáadás), mind a subtractóra (ellopás) s mind a multiplicatióra (elváltoztatás) felhozott példái olyan tanokat érintenek, amelyek a lutheránus vallás fő teológiai felfogását jelentik. Pázmány szerint például az „egyedül hit által igazul az ember” (Róm 3,28) mondatban az *egyedül* szó Luther betoldása. Ugyanakkor Luther kihagyta Márk 11,26. versének fordításából: „hogya mi meg nem bocsátunk, a mi mennyei Atyánk sem bocsát-meg nekünk.” Megváltoztatta, „megszaporítván az Szentírás szavait a maga tetchezésére” például a Korinthusiakhoz írott levél 9,5. versét. Itt ugyanis uxorként (feleség) fordítja soror (nővér) helyett a nőket, akik az apostolokat kísérték, mintegy feltételezve és sugallva az apostolok házasodását (355–357).

Luther után a „Molnártul nyomtatot Károlyi Bibliájának éktelensége” következik (357). Bőségesen hoz fel abból is példát a felesleges betoldásokra („rossz toldalékok”), kihagyásokra („lopások”) és a szöveg helytelen értelmezésére („változtatások”).

Ezután tér rá a *Vulgata* védelmére. Tisztának, igaznak tartja, bár elismeri, hogy lehet benne fogyatkozás és nyomtatási hiba, sőt azt sem vitatja, hogy „mindenüt szórul szóra fordítottat volna az görög vagy sidó bötü” (362), vagyis hasonló a véleménye ellenfeleiéhez, de ennek ellenére örök tekintélynek gondolja azt, amelyben „igazán és azonos értelemmel let az fordítás, mellyel az Istentül ki-adatott” (363). Conradus Pellicanus pozitív véleményét is idézi a Zsoltárok könyvének *Vulgata*-beli fordításáról, amennyiben az kitűnően megfelel értelmileg a héber eredetinek. Ez annyit jelent, hogy ugyanazt az értelembeli megfelelést, amelyet Leo Juda elveként korábban kritizált Pázmány, a *Vulgata* mellett érvelve pozitívként használta fel. Ez az ellentmondás a harmadik kiadásban vált csak feltűnővé, mivel az előzőekben nem idézte Leo Juda fordítási elvét. (Valószínűleg 1623 után jutott hozzá a *Biblia Tigurina* egy példányához és dolgozta bele a *Kalauz* harmadik kiadásába.)

Majd Károlyi fordításának „csatázo levelére”, azaz a Vizsolyi Biblia előljáró beszédére tér át, amelyben az a Deák Bibliát vádolja. Ennek az alfejezetnek a címében újra előfordul Károlyi neve mellett Molnáré is mint a bibliafordítás második kiadójáé: „Módnélkül vádollya Károlyi és Mólnár az Deák Bibliát” (363), de Pázmány valójában Károlyi előljáró beszédének megállapításaival folytat polémiát.⁹ Először is „Nem igaz, hogy...” kezdetű pattogó kijelentésekkel cáfol néhány, Károlyi által támadott *Vulgata*-beli helyet.

A vádak cáfolata után foglalja össze Pázmány a katolikus egyház Biblia-olvasással kapcsolatos felfogását. Kétszeres hazugságnak tekinti, amit Károlyi a katolikusok szemére vetett, hogy „az községtül mindenestül meg-tiltyák az Bibliának olvasását és annak

⁹ Más, későbbiekben említendő utalásaiból világos, hogy Pázmány a Molnár-féle 1612. évi oppenheimi Biblia-kiadásból dolgozott. Ez közölte a Vizsolyi Biblia előljáró beszédét is.

közönséges nyelv-re-velo fordítását.” Pázmány szerint senkit nem tiltottak el a Biblia olvasásától, csupán azt parancsolta meg az egyház, hogy anyanyelvű Bibliát „engedelem-nélkül” ne olvassanak (364). Sőt e parancsolatot már fel is oldották az északi országokban, s ott a hívek a katolikus fordítást szabadon olvashatják. A reformáció után V. Pius pápa sem tiltotta meg az anyanyelvű Biblia olvasását, de azt csak a lelkipásztorok javallásával engedte meg.

Pázmány két dolgot fűzött még hozzá kívánalomként a Biblia-olvasáshoz: először is nem kötelező a Bibliát olvasni. A hit hallásból van. Az apostolok sem követelték meg ezt híveiktől, és nem is fordítottak Bibliát, sőt sokan nem is tudnak olvasni. Másodszor pedig a Biblia sok olyan nehéz dolgot tartalmaz, amelynek igaz értelmét nem értheti meg senki sem magától; ahhoz a doktorok, papok, püspökök eligazítása és magyarázata szükséges.

Károlyi további ellenvetéseit végső soron bagatellizálni igyekeznek, lényegtelen, „apro dolgoknak” (369) minősíti azokat. S hogy Károlyi sok helyen „nem érti” a *Vulgatát*, azt hiányos tudásának és műveletlenségének tulajdonítja.

Rövidebb fejezetben cáfolja a *Vulgata* „deáktalanságát”, „barbarizmusát” ért vádakát. Károlyi ilyenekre csak felszínesen utalt, Pázmány mégis foglalkozott e kérdéssel. Béza és az egyházatyák egybehangzó véleményét idézi, hogy jobb a deákságban vétkezni, mint homályosan fordítani a Szentírást. Majd az olvasó figyelmébe ajánlja a „fő tudós” kálvinista Albericus Gentilis *Liber de Latinitate veteris Bibliorum versionis male accusata* című könyvét,¹⁰ amelyben a Bibliában található nyelvi barbarizmusokhoz hasonló példákat mutat be világi latin nyelvű frásokból (370).

A *Kalauz* III. könyve XII. részének további paragrafusában Pázmány az újítók: Luther és Kálvin Szentírás-értelmezését támadja. Károlyira és a magyar bibliafordításra ott már nem utal. Két ízben idézi viszont Molnár Albert *Dictionarium*át saját érvelése igazolására. Először akkor, amikor a Szentírás szavainak új, szokatlan jelentéseként Kálvin azon kijelentését vitatja, hogy az „aqua” nem vizet jegyez, hanem lelket: „Aquam ergo et spiritum simpliciter accipio pro spiritu, qui aqua est.” Kár, fűzi hozzá, hogy az aqua = lélek azonosságot Molnár nem jegyezte fel *Szótárában* (372).

Kicsit később Bézának az Apostolok cselekedetei 2,27-hez fűzött magyarázatát utasítja el. Béza ugyanis a „Christus lelke nem hagyatik pokolban” igében a lelken holttesztet, a poklon koporsót ért. Molnár *Dictionarium*ában természetesen ezeket a megfeleltetéseket nem találta meg Pázmány: „Ez-is jó volna az Molnár *Dictionarium*ában: Anima, test; Infernus, koporso” – jegyzi meg (373). Érdekes, hogy nem ismerte Sylvester Jánosnak az Újtestamentum-fordítása végén olvasható *Tanúságát* „az olyan igékrül, melyek nem tulajdon jegyzisben vitének”.¹¹ Pázmány további kifogása az volt, hogy „az Minden-napi kenyéren az Lutheristák, sarut, barmot, feleséget, gyermekeket, szolgálakat, böcsülletes tiszteteket értenek”. Példaképpen a Molnár Bibliája végébe „ragasztot” énekre utalt, amelyben a mindennapi kenyéren jó házastársat „magyaráznak”. Idézete az 1612. évi oppenheimi Bibliában közreadott *Mi Atyánk, ki vagy mennyekben, te fiaid szükség-*

¹⁰ E mű Alberico GENTILE *Disputationes tres* című, 1605-ben Hanauban megjelent munkájának harmadik része.

¹¹ TARNAI Andor, CSETRI Lajos, *A magyar kritika évszázadai*, I, *Rendszerek*, Bp., 1981, 82–85.

gükben című versre vonatkozik. E számos magyarországi forrásban előforduló ének Luther *Vaterunser in Himmelreich* című verse alapján készült. Szerzője ismeretlen.¹² Molnár Albert mint katekizmusi éneket közölte. Pázmány az ötödik szakaszra gondolt *Kalauz*ában:

Mindennapi kenyerünket,
Minden testi szükségünket,
Hív szolgát, jó fejedelmet,
Egyességet, békességet,
Jó házastársot, bévséget,
Adgyad nekünk ma ezeket.

Pázmány további kritikája már nem a magyar Bibliára, illetve Biblia-kiadásokra irányul, hanem általában Luther és Kálvin Biblia-értelmezésére, ezért bemutatásától eltekintünk.

*

Pázmány Biblia-vitája tehát a *Kalauz* második, 1623. évi kiadásában teljesedett ki, és rögtön fő forrásává válhatott Káldi György *Oklató intésének* is, amely a katolikus bibliafordítás függelékeként jelent meg 1626-ban. Káldi Pázmánynál szűkebb témát választott magának: kizárólag Károlyi előljáró beszédének támadásait igyekezett meggyőzően cáfolni, majd Károlyi *Vulgatáival szemben* emelt kifogásainak mintájára támadta Károlyi fordítását. Forrásanyaga szinte teljesen megegyezik Pázmányéval, de ő nem mint tudós teológus, hanem mint a magyar katolikus bibliafordítás elkészítője foglalkozott témájával.

A *Vulgata* magyarra fordítását Pázmány nagyon helyesnek tartotta. Ismerjük 1624-ben, a Kempis-fordítása előszavában tett kijelentését, mely szerint „maga én a Biblia után nem olvastam könyvet, melynek előtte ezt nem ítélem volna fordításra méltónak.”¹³ Ezért támogatta anyagilag is a Káldi-Bibliát, és adott megjelenésére engedélyt.¹⁴

1626-ban Pázmány újra foglalkozott e problémával. Ekkor jelentette meg Bécsben *Az Sz. Írásról és az anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című művét.¹⁵ Az újítók felfogását cáfolva lényegében itt is arról érkezett, lehet-e a hit forrása egyedül a Szentírás, és hogy magyarázhatja-e akárki a Bibliát. Részben a *Kalauz*ban elmondottakat ismételte

¹² *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, direction Iván HORVÁTH, assisté par Gabriella H. HUBERT etc., Paris, 1992, 906.

¹³ PÁZMÁNY Péter *Válogatott művei*, sajtó alá rendezte TARNÓC Márton, Bp., 1984, 468.

¹⁴ „Sacra Biblia per Reverendum in Christo Patrem Georgium Kaldi Societatis IESV Sacerdotem, vulgari Hungarica lingua versa, a doctis theologis visa et approbata, nihil habent impedimenti, quo minus in lucem emitti possint: facultatem concedimus, ut pro communi in Hungaria Ecclesiae Catholicae bono ac emolumento, imprimantur, praesentium nostrarum litterarum vigore ac testimonio. Datum Tynaviae, in Curia nostra Archiepiscopali, die tertia mensis Aprilis, Anno Domini M.DC.XXV.” KÁLDI György, *Szent Biblia*, Bécs, 1626, Facultas.

¹⁵ PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, V, Bp., 1901, 343–467.

meg, illetve foglalta össze, s sok esetben a *Kalauz* megadott helyeire irányította olvasóit. A magyar nyelvű protestáns bibliafordítással csak érintőlegesen foglalkozott. A bibliafordítások első számú fogyasztásának azt tartotta, hogy nem szóról szóra fordítják a Bibliát. Itt is Leo Juda törekvését kritizálta, aki kizárólag a bibliai szöveg értelmének visszaadására törekedett. Ennek az elvnek a követése Pázmány szerint a bibliai szöveg megváltoztatását hozza magával.

A bibliafordítások fogyasztása még az is szerinte, hogy a fordítók Krisztust és apostolait ismeretlenné kívánják tenni. E tekintetben Pázmány elismerően szólt Károlyi munkájáról. Károlyi ugyanis nem követte alapvető forrását, Tremelliust Krisztus és az apostolok nevének megváltoztatásában: „...mert Tremellius (hogy-már a sidó bötüből) Jesust Jeschuá-nak; Moysést Mosché-nek; Jerusalemet Jeruschalaim-nak; Simon Pétert Scheumeum Cyphá-nak; Tyrust Sidont Tzur-Tzaidonnak; Izaiast Jeschahíá-nak; Jeremiast Jirmeiá-nak; Evat Ehanva-nak nevezi... Károlyi a magyar biblia-előt-való írásában azt fogadgya, hogy a Tremellius fordítását követi; de azért efféle rútv neveket nem mere kiírnyia; félvén, hogy a magyarok eliszonyodnak tőlök.”¹⁶ Érdekes módon a Tremellius-fordítás zsidó névhasználatát Pázmány a *Kalauz* második és harmadik kiadásában is kritizálta (350, 355), de ott nem tett említést arról, hogy Károlyi nem követte azt. Erre csak a *Rövid könyvecskék*ben kerített sort.

Az átvitt értelemben szereplő metaforák ellen itt is szót emelt. De nem vonatkoztatta Károlyira, Molnárra, csupán Lutherre és Kálvinra.

A *Rövid könyvecskék*re 1629-ben Pécsváradi Péter felelt. A Károlyit és Molnárt illető néhány Pázmány-megállapítással csak érintőlegesen foglalkozott.¹⁷ Neki is feltűnt, hogy Pázmány Leo Judát, a *Biblia Tigurina* fordítóját jogtalanul vádolja pontatlansággal amiatt, mert azt az elvet vallotta, hogy elsősorban a Biblia értelmének visszaadása a fontos: „Mert nem igaz, hogy Leo Judas, Isten ígéje gyanant az maga értelmét elegyítötte volna az ő forditasához. Mert ebből az propositioból: Leo Iudas nem fordította szóról szóra az Bibliat. Ez a Conclusio nem jü ki: Azert az maga tulaydon értelmét írta be az Bibliaba Isten ígeje gyanant” (169). Pécsváradi Tremellius névközlési eljárását is védelmébe veszi. Hiszen azzal, hogy Tremellius az eredeti szír illetve zsidó szavakat deák betűkre átírta, az volt a célja, hogy az eredeti alakok hangzását megőrizze (174).

*

Már korábban is szokása volt Pázmánynak, hogy vitairataiban Molnár Bibliájának szövegéhez folyamodott. Valószínűleg azért, mivel nem volt még 1626 előtt magyar katolikus fordítás, illetve a kálvinisták ellen hatásos érvnek számított, ha éppen azok Biblia-szövegét olvasta fejükre az ellentábor vezére. Az 1620-ban megjelent *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére* című vitairatra utalunk, amelyben Pázmány Milotai Nyilas Istvánnak a *Kalauz*t bíráló, ma ismeretlen vitairatára is válaszolt.

¹⁶ *Uo.*, 373.

¹⁷ PÉCS-VARADI Peternek Feleletü Pazmany Peternek, esztergami erseknek ket könyvetskeire, mellyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyhazrol irt, Debrecen, 1629, 172–174.

Milotai ebben azt a kijelentést tehette, hogy a *Kalauz* azért nem méltó feleletre, „mert soha szem olyan könyvet semmiféle nyelven nem látott, kinek az margóján annyi *vide supra*, *vide infra*, lásd oda feljebb, lásd oda alább volna, mint az *Kalauz*-ban. Ezerkét-százhatvanháromszor igazít oda feljebb s oda alább, annyira megtanulta tapogatni az felit és az alját. Efféle *vide supra*-val s *vide infra*-val ki veszekednék?”¹⁸

Pázmány azonban ismer ilyen könyveket: „Mert az kálvinista Bibliában, melyet Tremellius kibocsátott deákul, sőt az Molnár Magyar Bibliájának szélén is, sokképpen, többször vagyon írva az *supra*, *infra*, hogysem az *Kalauz*-ban. Az Molnár Magyar Bibliájának csak az Mózes könyveinek karéján, nagy könnyen, háromszázharminckétszer számláltam ezeket az szókat: *supra*, *infra*, sőt azon Magyar Bibliának két rövid *caput*-jának az szélén, úgy tetszik, ezt az két szót: *supra*, *infra* huszonkilencszer találtam.”

Részletesen fejtegeti az ilyen jellegű utalások értelmét is, és azt a Bibliának is és a *Kalauz*nak is erényeként tünteti fel: „Ennek fölötte, egy hely az másiknak értelmére világosságot adhat: amit együtt rövideden említ az Írás, azt másutt bővebben megmagyarázhatja. Azért, hogy mindenüvé ne kellessék beírnia mindeneiket, és hogy azonegy dolog sokszor elő ne kerüljön az Írásban: hasznos és ugyan szükséges is, hogy egyik hely az másikra mutasson... Az kálvinista könyvekben, elhittem, efféle egybecsatlott és kötözött írást nem láttak az prédikátorok; mert mind hitek s mind írások olyan, mint az széltől ide s tova hányatott polyva, melyet nehéz egybekötözni.”¹⁹

Tehát Pázmány e tekintetben kiemelte Molnárt kálvinista társai közül, és elismerte Biblia-kiadásának konkordanciáit. A margón jó filológusként Molnárnak az 1612. évi oppenheimi nyolcadrét kiadására utalt.²⁰ A *Rövid könyvecskék* a *Kalauz* második kiadásában is megjelent. Így Pázmány Károlyit és Molnárt illető Biblia-kritikája és a Molnárféle Biblia-konkordancia pozitív megítélése 1623-ban ha nem is egymás mellett, de ugyanabban az egy kötetben olvasható volt.

*

Bármennyire élesen kritizálta is sokszor Pázmány a magyar nyelvű protestáns bibliafordítást, azért több vonatkozásban is pozitívan értékelt. Semmiképpen sem akarta megsemmisíteni. Miként – ahogyan Péter Katalin rámutatott – Pázmány felismerte, hogy a protestantizmussal együtt kell élni.²¹ Érdekes, hogy a *Kalauz* harmadik kiadásában, 1637-ben, amikor már több mint tíz éve megjelent a katolikusok magyar nyelvű Bibliája, Pázmány egyáltalán nem buzdított annak használatára. Csak a Káldi-fordítás elején, az általa adott jóváhagyás szövegében mondta ki, hogy „pro communi in Hungaria Ecclesiae Catholicae bono et emolumento”, azaz a magyarországi katolikus egyház javára szánta a Káldi-féle fordítást. Ellentétben Káldival, aki nyomatékosan kimondta,

¹⁸ PÁZMÁNY, 13. jegyzetben *i. m.*, 414.

¹⁹ *Uo.*, 415.

²⁰ „Edit. Oppenh. Anno 1612. in octavo” – PÁZMÁNY, 15. jegyzetben *i. m.*, 259.

²¹ PÉTER Katalin, *Pázmány Péter és a protestánsok*, Confessio, 1988/2, 91–94.

hogy azért fordította le a Bibliát, hogy kizárólag azt, és ne a Vizsolyi Bibliát olvassák a hívek.²²

Pázmány Káldival ellentétben tehát nem viseltett emnyire elutasítóan a Vizsolyi Bibliával és újabb kiadásaival szemben. Ugyanúgy, ahogy Molnár Albertről is feljegyezték, hogy – felülemelkedve a felekezeti ellentéteken és az őt ért támadásokon – örömmel nyugtázta a magyar nyelvű katolikus Biblia megszületését.

Szini István, Gyulafehérváron működő jezsuita ugyanis úgy tájékoztatta a római rendi generálist 1628. május 28-án: „Biblia Sacra magnum applausum habent vel ipso Alberto Molnaro teste.” Ami annyit jelent, hogy a „Magyar (katolikus) Biblia nagy tetszést arat, amit maga Molnár Albert is tanúsít!”²³

²² KÁLDI György, *Oktató intés*, 43–44 = *Szent Biblia*, Bécs, 1626.

²³ LUKÁCS László, *Újabb adatok Káldi Bibliafordításának történetéhez* = *Káldi György Társaság Civitas Dei évkönyvei*, I, 1956, I, 24. Vö. *Néhány adat Szenci Molnár Albert munkásságához* = *Collectio Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, Szeged, 1990, 266.